

TÜRK EDEBİYATINDA ELEŞTİRİNİN BUGÜNKÜ DURUMU

Dr. Hüseyin ÖZÇELEBİ (Panel Başkanı/Chair of Panel/Председатель)¹:

Sayın konuklarımız, “Türk Edebiyatında Eleştirinin Bugünkü Durumu” konusunu işleyeceğimiz panelimize hoş geldiniz. Panelimizin konu başlığı edebiyat eleştirisi olmakla birlikte dil eleştirisi, dilimizin güncel sorunları ve gelişimi, Türkçenin yazı serüveni üzerine de konuşmalar yapılacaktır.

Edebiyat eleştirisi üzerine bir bildiri sunacağı bildirilen edebiyat araştırmacısı ve çevirmen Timur Muhittin (Timour Muhidine) gel(e)mediği gibi, bildirisini de göndermemiştir. Onun eksikliğini hep birlikte gidereceğimizi umuyorum.

“Çağdaş Türkçe Söz Varlığının Gelişimi” üzerine bildirisini sunacak olan Michel Bozdemir, İNALCO (Fransız Doğu Dilleri ve Medeniyetleri Enstitüsü)’da Türk kültürü ve dili üzerine çalışmalar yapmaktadır. Bozdemir, Timur Muhittin’le birlikte Ataol Behramoğlu’nun bıraktığı yerden ANKA dergisini çıkarmayı sürdürmüştür. Türkçe-Fransızca ve Fransızca-Türkçe sözlük çalışmaları vardır. Nazım Hikmet ve Yunus Emre gibi şairlerimiz üzerine bildiriler sunan Bozdemir’in, *Osmanlılar ve Ölüm* adlı kitapta: “Chopen ve Müezzin: Çağdaş Türkiye’de Resmî Cenaze Törenleri” adlı makalesi yer almaktadır.

Bildirisini sunmak üzere şimdi sözü sayın Bozdemir’e veriyorum.. Buyurun Sayın Bozdemir....

Michel Bozdemir²: Hepinize günaydın diyorum ve organizasyon zorluklarına rağmen karşınızda konuşabilmekten memnuniyet duyuyorum. Bir Cumartesi sabahı kendi kendimize konuşuruz diye korkuyordum; ama bakıyorum ilgilenen meslektaşlar var.

Daha önceki toplantıları izlemeye çalıştım ve özellikle dil konusundaki oturumlarda şu dikkatimi çekti, Türkçenin en önemli gelişmesi konusunda ne bir oturum var ne de bir konuşmacı. Sanıyorum herkesin hemfikir olacağı bir nokta: Son yüzyıldaki Türkçenin en önemli gelişmesi, onun söz varlığının büyük bir yenileşme göstermesidir. Bu noktada üç gündür, dört gündür yapılan dil çalışmalarından neredeyse hiç kimse söz etmedi. Benim için oldukça yadırgatıcı bir durum. Oysa biz, birkaç arkadaşımızla, sayın

¹ Ankara Üniversitesi, Türk Dili Bölümü, Ankara.

² İNALCO, Paris.

Başkan size açıkladı, özellikle Cumhuriyet dönemindeki Türkçenin dil gelişmeleri üzerinde bir panel sunmak istiyorduk ; **“Çağdaş Türkçe Söz Varlığının Gelişimi”** başlığı altında. Tahsin YÜCEL, Nedim GÜRSEL, Timour MUHİDİNE’le birlikte. Ben de **“Türk Dil Devrimi: Bir Bilanço Denemesi”** başlıklı bir bildiri sunmayı düşünüyordum. Organizasyondaki kopukluklar nedeniyle bunu yapamadık. Dolayısıyla şimdi ben, kendi komuda sizin düşüncelerinizi almak istiyorum. Benim de birkaç düşüncem var gayet tabii ama, konuşmam daha çok alışılmış bir bildiriden ziyade sizinle bir alışveriş niteliğinde olacak.

Bir dil devrimi yaşanmıştır, bunu olumlu olarak algılamak mümkün, olumsuz olarak algılamak mümkün, eleştirmek mümkün ama, önemli olan bir dil olayı var Türkiye’de özellikle Cumhuriyet’ten sonra. Bunun bir bilançosunu yapmak mümkün müdür? Kendime sorduğum soru bu ve birkaç yıldır üzerinde çalıştığım alan bu. Türkiye Türkçesi ne yönde gelişmiştir? Vokabüler olarak, kelime hazinesi olarak, söz varlığı olarak. Yanlış anlaşılmasın; Öz Türkçe Osmanlıca tartışmalarının nostaljisi içinde değilim. Biliyorsunuz, 1930’lu yıllardan itibaren 1980’li yıllara kadar Türkiye’de dille ilgili insanlar iki kampa ayrılmıştı ve bunu büyük bir mücadeleyle karşılıklı görüşler, suçlamalar, polemikler şeklinde on yıllarca sürdürdüler. Fakat bu tartışmaların, bence, yüzeyde kaldığını, polemik düzeyinde kaldığını söylemek mümkün.

Bunca tartışmaya karşın, dilbilimsel planda, önemli ve uluslararası nitelikte bir çalışma birikiminden söz etmek zor, sanıyorum. Son zamanlarda birkaç araştırmacı bu işe ciddiyetle eğilmeye başlamış. Kamile İmer’in çalışmalarını, Hüseyin Sadoğlu’nun doktora tezini ve Bilgi Üniversitesi’nin Astrid Menz ve Christoph Schroeder yönetimindeki bir toplu yayını zikredebiliriz. Bir de burada bir toplantıda, Fatih Üniversitesi’nde yapılan bir sıklık analizinden, yani kelime sıklığı, Türkçede geçen kelimelerin sıklık çalışmaları yaptıklarını, bir proje üzerinde olduklarını ilgiyle izledim. Oysa bu dil üzerinde devletin, kamu kuruluşlarının, kişilerin ve grupların yaptıkları önemli müdahale genel dilbilim alanında çok dikkate değer bir olay. Türkçe neredeyse dünya çapında önemli bir örnek. İbraniceyle birlikte ve başka birkaç dille birlikte. Çünkü biliyorsunuz dilbilimi kurucularından Ferdinand de Saussure’ün 1900’lerde verdiği derslerden itibaren herkesin bir önyargı olarak, bir öncül olarak kabullendiği, “Dil canlı bir varlıktır, yaşayan bir organizmadır, ona kimse, hiçbir kişi, hiçbir kurum müdahalede bulunmaz, bulunmamalıdır.” dilbilimin varsayımlarından başlıcası diyebiliriz. İşte bunun tam anlamıyla tersini yaptı Türkiye. Cumhuriyet bir anlamda Türkiye’yi yeni baştan kurmak istedi. Kültür alanında, siya-

set alanında, dil alanında, din alanında... Dil devrimi dediğimiz olay bu yeniden kuruluşun bir parçası. Bir anlamda Cumhuriyet Türkçeyi baş tacı etmek istemiş. Daha önceleri ise, Osmanlı aydınları Türkçeyi ihmal etmiş, bir avam dili olarak Türkçeyi küçümsemiş, tekrar hatırlatmaya gerek yok, hepimiz biliyoruz. “Etrak-i bi idrak !”.

19. yüzyıldan itibaren, özellikle gazeteciliğin gelişmesi ve devletin halkla bir iletişim bağı kurma çabaları sonucu sadeleşme dediğimiz olaylar başlıyor; ama asıl Türkçeye sahip çıkan Cumhuriyet olmuştur, diyebiliriz. Bu sahip çıkış problemsiz değil, gayet tabi. Nasıl sahip çıkmıştır ? Çok köktenci bir şekilde, çok toptancı bir şekilde, çok müdahaleci, değiştirici, temizleyici bir şekilde sahip çıkmıştır. Bütün bunlar biliniyor. Yani Osmanlı mirasını, geleneğini, İslam dillerinden, Arapça ve Farsçadan geçen kelimelerin hepsini mümkünse dışlamak, atmak, yerine yeni Öz Türkçe, diye adlandırılan kelimelerle yerini doldurmak gayreti başlıyor 1930’lu yıllardan itibaren, biliyorsunuz. Bir çeşit kendi öz kaynaklarına dönüş çabası. Benim niyetim bu dil devriminin getirdiği, götürdüğü nedir, bunu tespitte çalışmaktan çok bir bilanço yapmak, objektif, sayısal, art düşüncesiz, önyargısız bir çalışma yapmak. Bunu yapmaya başlıyorum, yeni başlıyorum, onu sizinle paylaşmak istiyorum. Tabi söylediğim gibi bunu polemiklerden, önyargılardan ve Öz Türkçeci, Osmanlıca gibi çok basitleştirici tavırlardan, tutumlardan uzak olarak yapmak düşüncesindeyim. Türkçe söz varlığı ne yönde ve ne çapta gelişmiştir son seksen yılda ? Hangi kelimeler, hangi sözcük bölümleri ne kadar değişmiştir, yenilenmiştir ? Bunu yaparken konuyu Türkçe zenginleşmiş midir, fakirleşmiş midir şeklinde ele almıyorum. Tabi, bu bilançonun diyelim bir “iş hacmi“ kadar bir “dış ticaret“ tarafı da var. Yani diğer dillerle olan ilişkileri de var. Türkçe için bu oldukça önemli. Her zaman önemli olagelmiş. Bu, diğer dillerle olan alışveriş konusu son beş, altı yıldır epeyce çalışılmaya başlandı, görüyorum. O uzun sürmüş polemik döneminden sonra bazı ciddi çalışmalar yapılmaya başlandı. Ama işin henüz başındayız, ve iş büyük.

Paris’te bizim küçük bir araştırma grubumuz var, birkaç yıldır Türkçe de içinde olacak şekilde Türkçe, Arapça ve Farsça başta olmak üzere, birinci planda Tahran’da, daha sonra İstanbul’da Boğaziçi ve Yıldız Teknik Üniversitesinde ve geçen yıl Şam’da bir üç dil arasındaki alışverişleri inceleme sempozyumları yaptık ve belki de bunun son aşaması olarak önümüzdeki yıl Tel-Aviv’de Akdeniz dillerinde dil politikaları üzerine bir toplantı yapmayı planlıyoruz. İlgilenenler varsa aranızda toplantıdan sonra görüşebiliriz. Memnuniyetle belki beraber olmayı düşünebiliriz. Şimdi demek ki bu devam eden bir çalışma ve bunun ilk sonuçlarını size küçük

bir deneme olarak sunmak istiyorum.

Aşağı yukarı yüz yıldır süren dil tartışmalarına karşın söz varlığı konusunda ciddi bir bilimsel yaklaşımın ilk aşamaları olmasını diliyoruz. “Leksikometri” deniyor, biliyorsunuz belki, Türkçe karşılığını henüz bulamıyorum, leksikometri, yani dil olaylarını sayısal olarak saptama ve yorumlama işi. Bu anlamda ki demin sözünü ettiğim sıklık araştırmaları konusunda Mehmet Kara Bey, not etmişim, Fatih Üniversitesinde bir çalışma başlatmışlar. Enteresan, dil devriminin, getirdiğim bir-iki tabloyu size sunmazdan önce dil devriminin zaaflarının başında, biliyorsunuz Doğu ve Batı dilleri karşısında takınılan tutum; daha önce söylediğim, doğu dillerine karşı son derece alerjik tutum var. Sert, dışlayıcı bir tutum var, Arapça ve Farsçaya karşı, bunu biliyoruz. Fakat batı dilleri karşısında, açıkça söylenese de aynı tutum yok. Daha hoşgörülü, daha kabullenici, daha açık bir tutum var. Bunun özellikle Türk Dil Kurumunun ilk genel sekreterlerinden Agop Dilaçar’ın bir metnini incelediğim zaman görüyorum, 1933’teki dil kongresinde. Bütün, özellikle Fransızcadan geçen dil terimleri aynen alınmış, *linguistik*, *fonetik*, *fonoloji* gibi. Bunu, Cumhuriyet’in Batı’ya dönük ideolojisiyle açıklamak gayet tabii mümkün ve öyle açıklamak gerektiğini sanıyorum. Fakat dil planında Öz Türkçe akımı daha çok ve öncelikle Arapça ve Farsçaya karşı özünü korumak istemiştir. Batı dillerine karşı aynı gayreti gösterememiştir.

Sonuç olarak ne olmuştur? Nasıl bir tablo ortaya çıkmıştır? Şimdi benim başladığım çalışmalardan bir örnek olarak altı tablo hâlinde, altı grup halinde bir araya getirdiğim bir değerlendirme denemesi var. Sanıyorum fotokopisini yaptığım bu tablolara birlikte bakabilirsek, sizin de tepkilerinizi almak isterim doğrusu.

Bu tablolarda altı grup göreceksiniz:

1. Bütünüyle kullanımdan kalkmış Arapça ve Farsça kelimeler,
2. Herkesçe benimsenmiş yeni sözcükler,
3. Yeni sözcüklerle bir arada kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler,
4. Herkesçe kullanılan Arapça ve Farsça kelimeler,
5. Arapça ve Farsça kelimelerin yerine geçen Batı dilleri sözcükleri,
6. Batı dilleri sözcüklerinin yerine geçen yeni Türkçe sözcükler.

Bu gruplaşmalar, sözcük, kelime gruplaşmaları sizce Türkçenin son yetmiş beş, seksen yılda yaşadığı değişimi yansıtıyor mu? Ben size soruyorum, sizden tepkilerinizi almaktan gerçekten memnun olacağım.

Tabii ki bu gruplar, önünüzdeki bu gruplar hiçbir şekilde geniş kapsamlı bir değerlendirmenin, bir korpüsün, korpüsten çıkarılmış sonuçları değil. Kaçınılmaz olarak keyfi bir şekilde oluşturulmuş kelime grupları, sadece

benim hipotezlerimi pekiştirmek için, size sunabilmek için bir araya getirdiğim kelime grupları. İnceleyerek eğer uygun gördüğünüz ya da görmediğiniz, altını çizdiğiniz ya da kesinlikle yer almamasını düşünüyorsanız, şimdi veya sonra, kelimeler veya başka bir yaklaşım tarzı öneriyorsanız, düşünüyorsanız, bu tepkilerinizi almaktan büyük memnuniyet duyacağım. Dedğim gibi, bunlar şimdilik keyfi gruplaşmalar, arzu edilir ki önümüzdeki zamanda belki birkaç araştırmacı bir ekip hâlinde sayısal, istatistiksel olarak derlem derlem, keyfi derlemler veyahut günlük yaşayış, basın dili, çeşitli dil sektörlerinden alınacak örneklerle Türkçe konusundaki yenileşme hareketlerinin, dil devrimi demeyelim, eğer hoşunuza gitmiyorsa, Türkçenin son yüzyılda geçirdiği söz dağarcığı, söz varlığındaki değişiklikleri nasıl sınıflandırabiliriz, nasıl değerlendirebiliriz? Konuşmamı böyle bir soruyla bitiriyorum sayın Başkan, umarım zamanı uygun şekilde kullanmışımdır. Teşekkür ederim.

Dr. Hüseyin ÖZÇELEBİ: Sayın Bozdemir'e konuşmasından dolayı teşekkür ediyoruz. Türkçenin söz varlığındaki gelişmeler, özellikle Cumhuriyet'in ilk yıllarında, dil devrimi ile birlikte başlamıştır. Arapça ve Farsça sözcükler dilden atılmış, bununla beraber Batı dillerinden gelen sözcüklere bu kadar tepki gösterilmemiştir. Hatta sonraki yıllarda, özellikle İngilizceden pek çok yeni sözcük ödünç alınmıştır. Fakat bunu "Cumhuriyet'in Batı'ya dönük ideolojisi" olarak açıklamak ne denli doğru, bu konuda kuşkularımız da yok değil! Çünkü Arapça ve Farsçaya karşı özünü koruyan bir dilin, diğer dillere karşı da savaşım vermesi kaçınılmazdır. Mustafa Kemal Atatürk'ün "Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı diller boyunduruğundan kurtarmalıdır." sözünde Batı dillerinden gelen sözcükleri kabul edelim anlamına gelen hiçbir şey yoktur. Sayın Bozdemir'in "Türkçenin son yüzyılda geçirdiği söz dağarcığı, söz varlığındaki değişiklikleri nasıl sınıflandırabiliriz, nasıl değerlendirebiliriz?" sorusu önemli bir sorudur, sanırım bu konuda bilim insanlarımız gerekli çalışmaları yapacaklardır.

Öykücü, romancı, edebiyat araştırmacısı ve incelemecisi, eleştirmen Nedim Gürsel, bir yandan CNRS (Fransız Bilimsel Araştırmalar Ulusal Merkezi)'de araştırma yöneticisi olarak çalışırken, diğer yandan da Sarbonne Üniversitesi'nde Türk edebiyatı dersleri veriyor. Onun *Uzun Sürmüş Bir Yaz*, *Sevgilim İstanbul*, *Kadınlar Kitabı*, *Sorguda*, *Son Tramvay*; *Boğazkesen*, *Resimli Dünya* gibi öykü ve romanları vardır.

Nâzım Hikmet şiirini yenilik/gelenek sorunsalı açısından ele alan, Şeyh Bedrettin Destanı'nı Marksist eleştiri ve dilbilimin verilerinden yararlanarak eleştiren, Memet Fuat'ın deyişiyle Nâzım Hikmet'in "Memleket

toprağındadır kökü” dizesini tüm yönleriyle açığa kavuşturan, “bilimsel yöntemle yazınsal duyarlılığı” eleştirilerinde birleştirmeye çalışan, “oluşumsal yapısalcılık”ı eleştirimizde ilk uygulayanlardan biri olan Nedim Gürsel, *Çağdaş Yazın ve Kültür, Nâzım Hikmet ve Geleneksel Türk Yazını, Şeyh Bedrettin Destanı, Bozkırdaki Yabancı, Dünya Şairi Nâzım Hikmet, Aragon, Başkaldıran Edebiyat* gibi eleştiri ve inceleme eserlerinin de yazarıdır.

Şimdi “**Edebiyatımızda Öztürkçe’nin Bugünkü Durumu**” adlı bildirisini sunmak üzere sözü Sayın Nedim Gürsel’e bırakıyorum. Buyurun...

Nedim GÜRSEL³: Teşekkür ederim. Yine iletişim sorununa gelmek belki doğru değil ama ICANAS’ın adını Paris’te ilk duyduğumda bana fazla bir şey söylemedi. Oysa çok köklü ve geniş bir kuruluş olduğunu gördüm burada. Aslında programda eleştiri konusunda konuşacağım öngörülmüş, elbette o konuda da birkaç söz söylemek isterdim size, ama bana öyle yansımadı. Bu bir Türkoloji ve dil ağırlıklı toplantı diye yansıdı. Ben de sevgili arkadaşım ve meslektaşım Michél Bozdemir’i kıramadığım için kabul ettim, yoksa başka bir seyahatim vardı. Dolayısıyla dil konusunda birkaç söz söyleme gereğini duydum, ama ben dilbilimci değilim. Sayın Başkanın söylediği gibi galiba yazarlığım ağır basıyor. Öte yandan inceleme, araştırma alanında da bazı çalışmalarım, özellikle edebiyat kuramı ve karşılaştırmalı edebiyat alanında da bazı çalışmalarım olduğu için eleştiri üzerine de birkaç şey söyleyebilirdim, ama öngörmedim bunu. Burada, doğaçlama diyoruz Öz Türkçe deyimiyle, bir emprevizasyon yapmak istemem. Kendi yazarlık pratiğim açısından son otuz yılda Öz Türkçenin gelişimini değerlendirmek istedim. Bunun şöyle orijinal bir yanının olabileceğini düşündüm: Az önce Michél Bozdemir, Saussure’e gönderme yaparak dilin canlı bir organizma olduğunu ve dışarıdan, özellikle devlet ya da kurumlar tarafından müdahaleyle geliştirilemeyeceğini söyledi. Ama aslında bir dili ne devlet ne de kurumlar oluşturur. Tabii, her şeyden önce bir iletişim aracıdır dil, ama edebiyat söz konusu olduğunda her yazar kendi özgül dilini, kendi üslûbunu kurar. Bu anlamda dili yapan yazarlardır, diyebiliriz. Az önce Başkan da söyledi, genç yaşымda ilk kitabımla Türk Dil Kurumu ödülünü almıştım. Otuz yıl sonra yaş kemale ermişken bu ilk kitaba, çünkü Ankara’nın anısı var bu kitapta, dışarıdan bakmaya çalışıp, bu bağlamda Michél Bozdemir’in konuşmasını tamamlayıcı birkaç söz söyleyeceğim. Öz Türkçe’nin gelişme ve yayılma sürecinde bir kamplaşma olmuştu, genç bir yazar olarak bu kamplaşmada taraftım, Öz Türkçe’yi savunan, hatta ideolojik bir kamplaşma olduğu için

³ INALCO, Paris.

bunu o zamanki deyimle söylersem Osmanlıcılara karşı savunan kampta yer alıyordum. Diyeceğim, bir yazar olarak burada söz alıyorum. 1976 yılında **Uzun Sürmüş Bir Yaz** Türk Dil Kurumunun ödülünü aldığımda, biliyorsunuz Türk Dil Kurumu özerk bir kuruluştur ve yirmi beş yaşında çiçeği burnunda bir yazarın bu ödülü alması da o zaman epeyce yankı uyandırmıştı. Ben de buraya davet edilmişim. Ankara'ya ilk gelişimdi ve o zamanki Cumhurbaşkanımız Fahri Korutürk'ün elinden bu ödülü aldım. Yalnız o zaman, 1970'li yıllarda diyelim, 12 Mart muhtırasından sonra bir büyük Türk şairinin adı yasaklıydı. Ben o şairin üzerine, az önce Sayın Başkan'ın da belirttiği gibi çok geniş kapsamlı bir araştırma yapmışım. Nazım Hikmet'ten söz etmek istiyorum ve Cumhurbaşkanı'nın da orada oluşunu fırsat bilerek, gençliğin verdiği cüretten de yola çıkarak böyle biraz köktenci, radikal bir konuşma yapmışım. Bu konuşmadan bir bölümü buldum arşivimden, size onu okuyayım. "Türkçenin en büyük şairlerinden Nazım Hikmet bir mektubunda şöyle diyor: 'Dünyanın en iyi insanların olan Türk halkının ve dünyanın en güzel dillerinden biri ve belki de en başta gelenlerinden olan Türk dilinin yabancı ülkelerde tanınmasına vesile olabilmek ömrümün en büyük zevci ve şerefi olur. Bir köylü toprağını ve öküzünü, bir marangoz tahtasını ve rendesini nasıl severse ben de Türk dilini öyle seviyorum.'" Sonra şöyle devam etmişim:

"Evet, bir tarla sürer gibi, tohumu kösnüyle bekleyen yumuşak, verimli toprağı keskin saban demiriyle kaldırır gibi yazmak ya da bir rendeyi budaksız güzel tahtanın üzerinde kaydırır gibi yazmak, ama her şeyden önce, Nazım'ın deyişle dünyanın en güzel dillerinden biri ve en başta gelenlerinden Türkçeyi severek yazmak, böylesine büyük, böylesine yararlı bir sevginin içinde dünyayı haklıdan, doğrudan, güzelden yana değiştirme isteğinin de bulunması gerektiğine inanıyorum." Şimdi, tabii Öz Türkçe açısından bakarsak o günkü konumum bu kamplaşmada Öz Türkçe'yi çok köktenci bir biçimde savunan yazarın durumu. Burada birkaç sözcük seçerek bir liste çıkardım. Sizlere bu listeden örnekler vererek o dönemdeki Öz Türkçe anlayışını tanımlamak ihtiyacını duyuyorum.

Hepiniz biliyorsunuz, dilde sadeleşme 20. yüzyılın başında Ömer Seyfettin ve onun çıkardığı **Genç Kalemler** dergisinin çevresinde toplanan genç yazarlarla başlıyor, başlıyor ama bence, radikal tavır almanın başını daha sonraki yıllarda Ataç çekiyor. Nurullah Ataç'ın dilin özleşmesine, yenileşmesine büyük katkıları olduğunu düşünüyorum. Ayrıca önel eleştirinin de, eğer böyle bir eleştiri ekolü varsa, Türkiye'deki kurucularındandır. Ben lise yıllarında, Galatasaray lisesinde yatılı öğrenciyken Ataç'ı okumuştum, babamın kütüphanesinde bulmuştum kitaplarını. Şöyle bir

göz atmıştım. O kitaplardan bazıları Paris'teki kütüphanemde var. Ataç'ın kullandığı birtakım sözcükler bugün tamamen dolaşımdan kalkmış, bazıları kalmış. Bir iki örnek vereyim: “sanat”ın karşılığına “dörüt” diyor, bilmem böyle bir sözcük duydunuz mu? Tabii, konuyla ilgilenenler duymuştur. Ama biz bugün “dörütsel etkinlikler” diye konuşmuyoruz ya da sanat galerileri, “dörüt galerileri” değil. Dikkatimi çeken bir başka sözcük de “nen” olmuştu. Ataç bu sözcüğü “şey” karşılığı kullanıyordu. O da dolaşımdan kalkmış; ama buna karşılık Ataç'ın önerdiği ve sonra Türk Dil Kurumu öncülüğünde geliştirilen Öz Türkçe'yi savunanların desteklediği birtakım sözcükler de bugün yerleşmiş durumda. Hepimizin çok doğal biçimde kullandığı sözcükler. Bu açıdan ilk kitabımda kullandığım Türk sözcüklere baktım acaba dolaşımdan kalkanlar var mı diye, birkaç tane buldum. Şimdi, burada, Bozdemir'in de altını çizdiği başka dillerde olmayan bir sorun var. Bir dil bu kadar kısa bir zamanda, yirmi beş yılda eskilerin deyimiyle, bir ruhu asır eder, çeyrek yüzyılda nasıl değişir, nasıl bazı sözcükler bu kadar gizli dolaşımdan kalkar. Örneğin Fransızcaya baktığımızda kesinlikle böyle bir gelişme, bu ölçüde radikal bir dönüşüm söz konusu değil. O yıllarda ille de “Yaşam öyküsü” diyorduk, ben bugün biyografi sözcüğünü rahatlıkla kullanıyorum. Bugün Nazım Hikmet üzerine bir inceleme değil de bir biyografi kitabı yazsaydım, alt başlık olarak rahatlıkla biyografi derdim ama, Nazım Hikmet'in yaşam öyküsü de diyebilirdim. Bu yaşam öyküsü, yani iki unsurdan oluşan deyim, tek bir sözcük değil, oysa “biyografi” Batı dillerinden gelmiş ve bizim dilimize yerleşmiş bir sözcük. Rahatlıkla kullanırdım. Yirmi beş yaşımıdayken kesinlikle kullanmadığım ortaya çıkıyor. Ama bir de” otobiyografi “terimi var. İki yıl önce bir otobiyografi kitabı yazdım. Belki içinizde okuyanlar ya da duymuş olanlar vardır. Adı **Sağ Salim Kavuşsak**. Nasıl tanımlayacağım şimdi ben bu kitabı? Çünkü benim için önceleri “otobiyografi” diye bir sözcük yoktu, “öz yaşam öyküsü” diye bir sözcük vardı. Yani üç ayrı sözcükten oluşan bir terim kullanmak durumundaydım. Hatta “öz yaşam öyküsel” diye bir terim bile kullanmışım. Şimdi diyeceksiniz ki peki ne öneriyorsun? Vallahi kafamda bir soru işareti var açıkçası. Öyle eski ya da yabancı sözcükler var ki bunlar dilimize yerleşmişler. En azından birçok yazar arkadaşım, Öz Türkçeyi şu ya da bu biçimde savunmuş ya da benimsemiş olanlar, bunları çok doğallıkla kullanıyorlar. Birkaç örnek vereyim: “çağrışım” benim sevdiğim bir sözcük. Eskiden “tedai” deniliyordu, ama bu eski sözcüğün kullanıldığına ben pek tanık olmuyorum. Buna karşılık “hasta” yerine “sayrı” kullanılabiliyordu, şimdi “hasta”ya döndük yeniden. Bugün “ben hastayım” diyebiliyoruz ama “sayrıyım” diyemiyoruz.

Oysa 1976 yılında ben “sayrı” sözcüğünü **Uzun Sürmüş Bir Yaz**’da kullanmıştım. Göz attım, buldum. Böyle seçtiğim birkaç sözcük daha var. Yine bazı örnekler vereyim. “Bellek” örneğin, ben hâlâ kullanmaya devam ediyorum bu sözcüğü, ama “hafıza” da hâlâ dolaşımdan kalkmadı. Tabii bir de aynı kökten türetilen sözcükler var, zaten Öz Türkçe’nin önemi de burada ortaya çıkıyor. Yani siz, “hasret” sözcüğünü kullanırsanız “özlem” yerine, o zaman “hasret çekmeyi” de kullanmak durumundasınız. Oysa Türkçede “özlemek” diye bir fiil var. “Özlem”den gelen, değil mi? Özlemek. Ben özlemeyi “tercih etmişim” ya da “yeğlemişim”, nasıl isterseniz. Ama bakıyorum, “kumsalda devinen dalgalar” diye bir cümle. Aslında bir baskı dönemini anlatır o kitap ve birçok alegoriyle yüklüdür. O alegorilerden biri de yakıcı güneştir. Ama “kumsalda devinen dalgalar” diye bir cümleyi bugün böyle yazmam. “Mea culpa”, yani kendi suçum. Buna karşılık “beden” sözcüğünü pekala kullanabilirdim. Kullanmamışım nedense. Bugün kullanıyorum. “Bilinç” var, “bilinçaltı” var kullandığım Öz Türkçe sözcükler arasında, çünkü bugün hiçbirimiz “taht-el şuur” demiyoruz. Eğer bir bilanço çıkarılacaksa ve Öz Türkçe’nin kimi zaman, kimi dönemlerde çok köktenci, çok radikal biçimde bazı kullanımda, olan sözcükleri dilimizden atması söz konusu olmuş olsa bile, genelde bence dilimizi zenginleştiren bir harekettir, böyle kabul edilmeli. Benim görüşüm bu. Az önce Bozdemir dediki: “İyi ama bu daha çok Arapçaya ve Farsçaya yönelik olarak yapıldı.” Ben bu görüşü tümüyle paylaşmıyorum. Çünkü Türk Dil Kurumu 12 Eylülde kapatılmadan önce terminoloji alanında birtakım çalışmalar da yaptı. Buradaki dilci arkadaşlar benden daha iyi bilir. Terim sözlükleri yayımlandı örneğin. Bu terim sözlükleri insan bilimleri alanlarında da vardı. Çeşitli bilimsel alanlarda da vardı ve Batı terimlerinin karşılığında burada Öz Türkçe terimler önerilmiştir. Örneğin bugün biz “lenguistik” demiyoruz, “dilbilim” diyoruz. Madem ki Saussure’den söz ettik, Saussure’ün dilbilim anlayışı gösterge kuramına dayanır, değil mi, “işaret” demiyoruz örneğin, “gösterge” diyoruz, kimimiz o zamanlar “imleyen,” “imlenen” diyordu ya da “gösteren”, “gösterilen”. Belki kulağa pek hoş gelmiyor ama, ne diyeceğiz, “işaret”, “işaretleyen” mi? Bütün bunlar tabii henüz çözümlenmemiş ve bugün de bizi meşgul eden sorunlar, ama pekala “denizaltı” diyoruz. “Tartelbahir” diyeniniz hâlâ var mı bilmiyorum.

Otuz yıl sonra bakıyorum da “şekil” yerine “biçim” kullanmışım. İyi ki de öyle yapmışım. “Yitmeyi” biraz fazla ısrarlı biçimde kullanmışım. Bugün “kaybolmak” da diyebiliyorum rahatlıkla. Bu örneklerle en önemli sözcüklerden biriyle son vereyim: Hayat. Biz bu “hayat” sözcüğüne, Türk

Dil Kurumununun 1970'lerdeki üyeleri, hatta militanları, fedai yazarları, sa-
vaş açtık. Ben yirmi beş yaşlarındayken ne yazarlık pratiğim de ne de gün-
lük hayatımda, o zaman "yaşamımda" diyecektim, "hayat" sözcüğü yoktu.
"Yaşamım şöyle", "yaşamım böyle". İşte "öz yaşam öyküsü", "yaşamak"
vs. Böylece "yaşam" sözcüğü girdi kullanıma, hâlâ da vazgeçmiş değiliz
bu sözcükten. Ama şimdi daha iyi görüyorum ki, "hayat" sözcüğünün yan
anlamalarını tabii ki karşılamayan bir sözcükmüş.

Ben 1971 yılında 12 Mart muhtırasından sonra bir zorunluluk olarak
gittim Fransa'ya. Türkiye'de kalmak istiyordum, yirmi yaşındaydım, o za-
man **Halkın Dostları** diye bir dergi yayınlanıyordu, Ataol Behramoğlu
ile İsmet Özel'in çıkardıkları. Orada Lenin ve Gorki hakkında yazdığım
bir yazıdan dolayı hakkımda dava açıldı, savcı yedi buçuk yıl hapsimi ist-
tiyordu. Ünlü bir Fransız yazarı var, Paul Nizan. İkinci Dünya Savaşında
ölüyor cephede genç bir yaşta. Nizan'ın **Aden Arabistan** kitabı şöyle baş-
lar: "Yirmi yaşındaydım, kimse bana yirmi yaşın hayatın en güzel dönemi
olduğunu söyleyemez". Ben de Paul Nizan'a atıf olarak 1971 ilkyazında
yirmi yaşındaydım, İstanbul'daydım ve o dönemin hayatın en güzel döne-
mi olduğunu kendi kuşağım açısından bana kimse söyleyemez, çünkü ede-
biyat dünyasına adımını atmış yirmi yaşında bir yazar yedi buçuk yıl hap-
se mahkûm olabilirdi o dönemde. Neyse uzatmayalım, o dönemler geride
kaldı. Diyeceğim, biz kız arkadaşımıza "hayatım" demezdik. "Yaşamım"
da hiç uygun kaçmayacağı için sevgi yoksunu gençler olarak büyüdük
sanki. Öz Türkçe konusunda bayağı fedaiymişiz yani. Sevgilimize "haya-
tım" diyemeyecek kadar. Buna karşılık "hayat" sözcüğünü kullanmışım
Uzun Sürmüş Bir Yaz'da. Bu biraz kendimi övmek gibi olacak ama iyi
kullanmışım. Çünkü bir bölümde Kızıldere olayı anlatılıyor. Kızıldere'de
biliyorsunuz, on iki kadar devrimci pusuya düşürülüp öldürülmüştü o za-
man. Bütün bunlar televizyon ekranına yansdı ve ben bu olayı Fransa'da
Paris'te duydum, üzüldüm tabii. Dolayısıyla **Uzun Sürmüş Bir Yaz'ı** ya-
zarken de etkilendim. Oradakilerden biri "hayat" sözcüğünü kullanıyor
ama, biliyorsunuz, "hayat" bazı evlerde bir yaşama mekânı. Evet, evet.
Karadenizli, anlatımın kahramanlarından biri, ve çok sesli bir anlatım
yapısı var **Uzun Sürmüş Yaz'da**. Çeşitli söylemler var içinde. Yazınsal
söylemler. Bunlardan birinde yazar kahramanı ile konuşurken, "işte o ya-
şadığın senin hayatın da o yaşadığın hayat kadar aydınlık, ama küçük bir
hayat." gibi bir cümle kuruyor.

Peki bugün neredeyiz? Bugün yazmakta olduğum bir roman var.
Tehlikeli bir konu. Çünkü doğrudan peygamberimizin hayatıyla ilgili bir
konu. Dolayısıyla Kuran ayetleriyle, hadislerle ve peygamberin hayatıyla

haşır neşirim ve ister istemez birtakım eski kavramlar, birtakım Arapça sözcükler bu romana giriyor. Bunların Öz Türkçeleri var mı, yok mu diye de açıkçası düşünmüyorum. Çünkü bunlar, eğer İslam bizim kültürümüzün bir parçasıysa ister istemez dilimizin de bir parçası oluyor. “Rahman” ve “rahim”, “esirgeyen” ve “bağışlayan” var burada. Güzel ama “rahman” ve “rahim” tabii Allah’ın sıfatlarından. Bunların Öz Türkçelerini biz önermeli miyiz? Toparlamam gerekiyor ama bir iki şey daha söyleyeyim bu konuda. Romanın bir bölümünde Medine savunmasından söz ediyorum, çünkü dedem Medine savunmasına katılmış, Fahrettin Paşa’nın karargahında dolaşılıyor. Zabit, o zamanın deyimiyle. E, şimdi “Medine-i Münevvere” diye bir deyim var. “Mekke-i Mükerreme” var. Şimdi bütün bu deyimlerin yan anlamları birtakım tarihsel ve kültürel göndermelerle ilgili. Biz bunlardan vazgeçecek miyiz? Ben otuz yıl önce Öz Türkçe’nin militanı, genç bir yazar olarak bugün geldiğim konumda bunları nasıl karşılayacağım?” Kıyam”, “rüku”, “secde” sözcükleri geçiyor bu romanda. Bunların Öz Türkçelerini öneremeyiz, çünkü bunlar İslam’ın pratiğiyle, ibadetle ilgili deyimler, böyle gelmiş ve galiba da böyle gidecekler. “Kıyamet” diye, “Mevlüt” diye bölümler var. Tabii ki “doğuş” diyebilirim. Ama “mevlüt” aynı zamanda Süleyman Çelebi’nin “Mevlit”ine bir gönderme. Şimdi bütün bu Osmanlıcanın zenginliklerini içeren terimlerden Öz Türkçe adına vazgeçmeli miyim? Metin yine Öz Türkçe bir metin tabii ki. Ama bu sorular da var. Yazarın pratiğinde önemli olan da sanıyorum bunlar, ilginize teşekkür ediyorum.

Dr. Hüseyin ÖZÇELEBİ: Nedim Bey’e teşekkür ediyorum.

Sayın Gürsel, yazarlık pratiği açısından dildeki gelişimini ortaya koydu. Gürsel’in dediği gibi dil, yazarlar tarafından yapılır. “Türk halkının ve dünyanın en güzel dillerinden biri ve belki de en başta gelenlerinden olan Türk dili” de yazarlar, şairler tarafından yapılmaktadır.

Fırat Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı bölümünde öğretim üyesi olarak görev yapan Prof. Dr. Ramazan Korkmaz, *Sabahattin Ali (İnsan-Eser)*, *İkaros’un Yeni Yüzü Cahit Sıtkı Tarancı*, *Aytmatov’un Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri* gibi yapıtların sahibidir. Korkmaz, *Yeni Türk Edebiyatı (1839-2000) El Kitabı ve Türk Edebiyatı Tarihi* (4 cilt) gibi kitapların da editörlüğünü yapmıştır.

Şimdi “**Türkçenin Evine/Metinlere Dönme Serüveni ve Genel Dil Tartışmalarına Eleştirel Bir Yaklaşım**” adlı bildirisini sunmak üzere sözü Sayın Ramazan Korkmaz’a veriyorum. Söz sizin Hocam...

Prof. Dr. Ramazan Korkmaz: Teşekkür ederim Sayın Başkan...

Değerli yazarımız Nedim Gürsel beyefendi kendi yazarlık serüveninden

bahsederken aslında Türkçenin serüveninden de bahsetmiş oldu. Teşekkür ediyorum kendilerine. Şimdi, Türkçenin yazı serüvenine girmeden, Louis Basin ile olan bir anımdan bahsetmek istiyorum; 1989 yılında Louis Basin’i Elazığ’a davet etmiştik. Orada bir hafta kadar kaldı. Louis Basin’le ilgilenen ekip içinde değerli dostum, kardeşim Ahmet Buran Bey de vardı. Birlikte geçen bu bir haftalık süre içinde samimî olduk. Elazığ’dan ayrılmadan önceki akşam; “Bir şey itiraf etmek istiyorum, ama kırılacağınızdan korkuyorum.” dedi. Biz de “Buyurun efendim!” dedik. Louis Basin: “Benim Türkoloji’ye merakım Türklere duyduğum nefretten başladı, biliyor musunuz.” dedi. “Olabilir, normaldir. İyi ki nefret duymuşsunuz da başlamışsınız, keşke bütün nefret duyanlar böyle başlasa ve Türkoloji’ye böyle güzel katkılar sağlasa”. Ama Basin, “Şimdi söyleyeceğim, sizi daha çok incitebilir.” diye kaygılarını dile getirdi. Biz ısrarla söylemesini istedik ve konuşmaya başladı; “Hani şimdi, şu *barbar* sözcüğü var ya bu *barbar* sözcüğü, bizde Türkler için kullanılır.” “Olabilir, Mösyö Basin, toplumlar zamanla kafalarında öteki kavramı yaratabilirler ve buna karşı tepki biçimleri geliştirebilirler. Sözgelimi bizde de *tek dişi kalmış canavar*, dendiği zaman Batı’nın emperyalist yüzünü hatırlarız.” falan dedim. “Ödeştik!” dedi ve anlattı; “Orhun yazıtları bulunduğu zaman bütün dünya oraya aktı; Finler, Macarlar, Almanlar, Ruslar vd. Ama hiç biri kendilerinden bir iz bulamadılar. Yalnız Türkler gelmedi, ilgilenmedi. Sonuçta o, Türklerin çıktı. Şimdi, yazı demek medeniyet demektir. Yazıyı işlenmiş bir biçimde kullanmak bir toplumun militleşmesini sağlar, uluslaşmasını sağlar, bu medeniyetin en önemli göstergesidir; ama görüyorum ki Türk aydınları hala yazının önemini farkında değiller. Ben, bunları araştırırken Bogut yazıtlarıyla karşılaştım, Orhun yazıtlarından yüz elli sene daha eskiye gidiyor. Tarih, bir tokat gibi çarptı bu buluşu yüzüme.” Sonra derin bir suskunluk oldu, aramızda. . .

Yazı, medeniyetin en temel göstergesidir. Tarihin yazıyla başlaması ve geleceğin yazıyla inşası bunun en önemli kanıtıdır. Türkçe, UNESCO’nun tespitlerine göre en eski yazılı metne sahip, yaşayan beş dünya dilinden biridir. Fakat Türkçe, belli bir zaman sonra yazılı metinlerden kopmaya başlıyor. Niçin yazılı metinlerden kopmaya başlıyor? Bir tebliğimde yazıyı “Türkçenin evi” olarak nitelendirmiştim. Nasıl ki, dil düşüncenin eviyse, yazı da bu evin kalıcılaşmasını sağlayan, dilin kalıcılaşmasını sağlayan bir evdir. Dolayısıyla bu evde barınmak, bu evi bir oturma mekânı hâline getirmek ve bizim ruhsal olgunlaşmamızı bu evin içinde tamamlamak; toplumsal ruh sağlığımız ve geleceğimiz için de çok önemlidir. Ana dilleriyle yıkanamayan, beslenemeyen toplumların, nesillerin çok travmatik nesiller

ve toplumlara çabucak dönüşebildiğini görüyoruz.

Dolayısıyla Türkçe hangi metinlerden niçin kovuldu, hangi süreçlerden geçti, bu uzun bir konu; kısaca belli noktalara değinerek geçeceğim. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra, Arap alfabetini de aldılar ve Arap alfabeti Türkçenin bünyesine uymayan alfabelerden birisiydi. Çünkü Arap alfabetinde üç tane sesli harf var, aslında tam olarak üç de değil, ikisi yarı seslidir; yani “vav” ve “ye”. Tek sesli harf var. Oysa Türkçede lehçeleri de sayarsak on iki, on üç tane sesli harf var. Bu on iki sesli harfi üç sesle yazmaya çalıştık, anlatmaya çalıştık. Dolayısıyla Türkçe yazıl(a)madı. Konuşuyorsunuz ama yazamıyorsunuz, yani Türkçe “öldü” diyorsunuz ama bunu yazamıyorsunuz. Zira Türkçe «öldü» yazarsanız «oldu», «uludu», «evveldi” vb. şekillerde de okunabiliyor. Ama “mevt” veya “vefat” diye yazarsanız bunlar daha kolay ve hatasız okunabiliyor. Yapılan doktora düzeyindeki çalışmalarda eski yazı metin okumalarında en çok yanlış okumaların Arapça, Farsça sözcüklerde değil de Türkçe sözcükler üzerinde yoğunlaşması, bu trajik durumu yansıtmaktadır.

İşin bir başka cephesi de; Arapçanın din aracılığı ile yaygın bir hâkimiyet alanı oluşturma sürecine dayanır. Bu süreç, belli zamanlarda Arap şovenizmi tarafından da desteklenmiştir. Şöyle ki, kutsal kitabımız Kuran'ın ilk yıllarındaki tercüme faaliyetleri bilinçli bir şekilde önlenmeye çalışılmış ve İslam'ı kabul eden her toplumun yalnızca bu dille İslam'ı öğrenmeleri istenmiştir. Bu konudaki uydurma hadislerden bazılarını şöyle sıralayabiliriz;

“Cennet ehlinin dili Arapçadır, onlar Allah'ın huzurunda Arapça konuşurlar.” (İbn'ül Cevzi, 1983:III/71)

“Arapları üç sebepten ötürü seviniz: Ben Arab'ım, Allah'ın kelamı Arapçadır ve cennet ehlinin dili Arapçadır. (Hakim, 1342: IV/87; Suyuti, 1983: I/442; Aliyyu'l Qari, 1985: 182; İbn Arraq, 1981: II/30; Şekvani 1960:413; Elbani, 1985:1/189)

“Allah'ın en nefret ettiği dil Farsçadır. Şeytanlar Huzistanlıların, cehennemlikler Buharalıların, cennetlikler ise Arapların dilini konuşurlar. (İbn'ül Cevzi, 1983: III/73; Suyuti, 1983: I/11; İbn Arraq, 1981: I/137), (Cündioğlu, 1997: 141-143)

Tanrı kelamı ve “cennetin lisanı” olarak kutsallaştırılan Arapça, daha baştan, Müslümanlaşan Arap-dışı bütün toplumların dillerini tehdit eden bir dokunulmazlık zırhına bürünüyordu. İman'ın tartışılmazlığı, yedeğinde taşıdığı Arap kültürüne ait birçok değeri de kutsayıp tartışılmaz kılmakta ve âdeta vizesiz kabul edilmesine zemin hazırlamakta idi. Dikkat edilir ise, uydurma hadislerde, Türkçeden çok Farsça hedeflenir; zira o dö-

nemde Kur'an Farsçaya çevrilmektedir. Bunu önlemek için birden Farsça "Allah'ın en nefret ettiği dil"e dönüşebilmektedir. Oysa bu skolastik mantık, özüyle çelişir durumdadır, çünkü Tanrı, bir dile karşı başka bir dilin tarafını tutmaz.

Görülüyor ki, imanın tartışılmazlığı aynı zamanda Arap dilinin tartışılmazlığına dönüşerek bizim dünyamıza gelmektedir. Arap alfabesi, doğrusu, Arap dilinin mahfuzudur/koruyucusudur. Arap dilini Latin harfleriyle yazarsanız bozulabilir. Ama Arapçayı Arap alfabesiyle yazarsanız bozulmaz, çok rahat okursunuz ve hata yapmazsınız. Bizdeki eski edebiyat profesörleri Arapça divan okumalarında, Arapça sözcüklerde hemen hiç yanlış yapmıyorlar. Bütün yanlışları Türkçe sözcüklerde, Türkçe sözcük okumalarında çok yanlışlık yapıyorlar.

Bu konuda tarihteki tartışmalar ve örnekler bir yana, benim 1998-1999 yılları arasında okuttuğum üçüncü sınıf öğrencileri üzerinde yaptığım ankette, oldukça şaşırtıcı sonuçlar aldım. Normal öğretim ve ikinci öğretim öğrencilerinden oluşan toplam 216 öğrenciyi kapsayan ankette, iki yıllık yoğun programlı (haftada 5 saat) Osmanlıca hazırlık eğitimine rağmen, bu öğrencilerin matbu yazılarda bile hatalı okuma oranlarının oldukça yüksek olduğunu tespit ettim. Sözgelimi, Fikret'in "Ömr-i Muhayyel" adlı şiirini eski yazıdan yeni yazıya aktarımını içeren sınav sorusunu;

Tamamıyla doğru okuyan öğrenci sayısı	: 37
Bir hata ile okuyan öğrenci sayısı	: 70
İki hata ile okuyan öğrenci sayısı	: 65
Üç ve üzeri hata ile okuyan öğrenci sayısı	: 44
Toplam	: 216

Aynı öğrencilerin, bir ayda öğrendikleri Kril alfabesiyle telaffuzuna yabancı oldukları hâlde okudukları Azeri Türkçesi'yle yazılmış metinlerdeki hata oranları ise şaşırtıcı bir oranda düşüktü. Şehriyar'ın "Heyder Baba'ya Selam" adlı şiirinin Latin asıllı Türk alfabesine aktarımındaki oranlar ise şöyledir;

Doğru okuyan öğrenci sayısı	: 195
Bir hata ile okuyan öğrenci sayısı	: 14
İki hata ile okuyan öğrenci sayısı	: 7
Üç ve üzeri hata	: 0
Toplam	: 216

Bu sınırlı veriler, elbette bütün bir yazı maceramızı açıklayamaz ama araçların işlevselliği ve kullanım kolaylığı bakımından bir fikir verebilir. Arap alfabesi ile yazılan metinlerdeki yanlış okumaların, özellikle Türkçe sözcüklerde yoğunlaşması; okuyandan ve yazandan çok, kullanılan aracın

kısıtlayıcılığından ve dilin bünyesine uymazlığından kaynaklanan bir sorundur. Yanlış okumaları giderme adına, Türkçe sözcüklerin yerine Arapça veya Farsçalarının tercih edilmesi, Türkçenin yüzyıllarca nasıl bir haksızlığa maruz kaldığını ve bir dil dışlanmasının nasıl doğduğunu göstermektedir. Türkçenin çoban lisanı, “lisan-avam” olarak değerlendirilmesinin arkasında ne yazık ki, bu sancılı süreç vardır.

Ancak konuyla ilgili günümüzdeki yanlış algılamalardan biri de alfabe değişiminin bizi dinden uzaklaştırdığı şeklindeki iddialardır. Bu iddialar, zaman zaman topyekûn bir biçimde Cumhuriyet devrimlerini ve Atatürk’ü de hedef almaktadır. Oysa ki, “okuma, yazma ve öğrenme” güçlüğünü yenmek üzere alfabeyi “ıslah etme” çalışmaları ilk olarak Sultan Abdülhamit döneminde başlamıştır. İslah komisyonunun başına Ali Suavi’yi getiren Sultan, ona öncelikle alfabenin ıslah edilmesini, eğer olmaz ise Çerkez veya Ermeni alfabelerinden birini bize uyarlamasını söyler. Ancak bu girişim 93 Harbi felaketi ile kesintiye uğrar ve işin yeniden başlatılması Cumhuriyet dönemine ve Atatürk’e kalır.

Yazı devriminin en büyük katkısı, Türkçenin yeniden metinlere dönmesine zemin hazırlaması olmuştur. Türkçe, metinlerden kovulunca Türkçenin dünyası da metinlerden kovulur. Sözcükler sadece bir dilin en küçük birimleri değil, aynı zamanda, belli bir dünyanın taşıyıcı ve kurucu unsurlarıdır. Her sözcüğün bir dünyası var, kokusu var, rengi var. O dünyayı dışlıyorsunuz.

Tanzimat ile birlikte başlayan halka yönelme hareketi, bir bakıma Türkçenin dünyasına da yönelme hareketidir; edebiyatımızda yerli tipler ve temalar ağırlık kazanmaya başlar. Divan edebiyatında, özellikle anlatı türleri içinde yerli tip ve temaların yok denecek kadar az olmasının temel nedeni Türkçenin metinlerden dışlanmasıdır. Sözgelimi neredeyse bütün büyük sanatkârların bir Leyla vü Mecnun’u, bir Hüsrev-i Şirin’i var. Zaloğlu Rüstem, Cem, Hurşit, Cemşit vd. Sanatçılar şarkın ana kahramanlarını yazıyorlar. Belki bir medeniyetin oluşması için ortak kültüre ait tema ve tiplerin işlenmesi lazım. Bunlar Batı’da da vardır ancak Anadolu’da hiç mi bir yeniçerinin öyküsü yoktu? Hiç mi bir köylünün öyküsü, anlatılacak bir macerası yoktu? Bunlar edebiyatın dünyasına, anlatı dünyasına girmedi ve tıpkı bunlar bilinçaltına itilen, bastırılmış duygular gibi yok sayıldı ve Tanzimat’la Meşrutiyet’le, özellikle ve özellikle Cumhuriyet’le beraber yeniden yaşama alanı buldu. Bu bakımdan Cumhuriyet, aslında Türkçeye ait ses bayrağının zirveye taşındığı bir dönemdir. Türkçeyle beraber Türkçenin dünyasının da edebiyat dünyasına/yazın dünyasına taşındığı/aktığı bir dönemdir. Bu bakımdan yazı devrimi, Cumhuriyet süre-

cindeki en önemli devrimdir. Cumhuriyet, Türkçenin dünyasının yeniden inşasında, yeniden kurulmasında hiçbir zaman küçümsemeyecek önemli bir duraksamadır. Dikkat ederseniz, Türkçenin önündeki yazı engeli aşılınca Anadolu'dan tipler ve temalar da mahzenden gün ışığına çıkarlar. Bu yüzden Fakir Baykurt'un, Orhan Kemal'in ve bilhassa Yaşar Kemal'in romanları, bir tipler ve konular galerisi gibidir. Bu romanlar, bütün teknik kusurlarına rağmen büyük bir zihinsel dönüşümün miladını oluşturmaktadırlar.

Bu konuda aslında daha çok söyleyeceklerim var ama biraz da modern eleştiri kavramına, sayın başkan, 5 dakika değinmek istiyorum. Ben biraz da edebiyat teorisiyle ilgileniyorum ve terimlerle uğraşıyorum. Cahit Sıtkı Tarancı'nın şiirini incelerken de imajlar üzerinde durmak istedim. İmajın Türkçesi olsun istedim. Ben hep terimlerin Türkçesinden yanayım. Böyle bir tavrım da var. Dil taassubum hiçbir zaman olmamıştır. Ama yeni terimlerin Türkçe olmasından yanayım. Sözgelimi, Cahit Sıtkı üzerine yaptığım çalışmada imaj türlerine ayrı bir bölüm ayırdım ve daha önce de bilinen “imge” sözünü kullandım. Henry Wells'in çalışmalarından hareketle imge türlerini sınıfladım ve onun “the expansive imagery” dediği en makbul imge türünü “yayılgan/gelegen imge” diye çevirdim. Fakat bizim Türkologlar bunu çok beğenmediler ve eleştirdiler. Getirdikleri bir karşı öneri de yoktu. Fakat karşı çıkış nedenleri oldukça yüzeysel ve avami idi; zira imge sözü Ermeniceden geliyormuş. Hatta: “Oy imgelem imgelem, sen gelmezsen ben gelem.” gibi alaycı yazılar da yazıldı. Aslında bu durum, Türk aydınının nasıl bir problem yitimine uğradığını da gösteriyor. Felsefi açıdan Türk aydınından, özellikle dil eğitimi almış Türkologların kendi dillerini küçümsemeleri, ve böylesine alaycı bir üslupla yaklaşımları, doğrusu büyük bir algı kaymasından başka bir şey değildir. Oysa ki “im” sözcüğü ilk kez Kâşgarlı Mahmut'ta geçer. Kâşgarlı aynen şöyle demektedir: “**İm**: Orduda, başbuğun –askerler arasına silah veya kuş adlarından birini– belge, parola olarak koyduğu kelimedir. Bu, iki bölümün birbirlerine kavuştukları zaman tanışmaları ve birbirleriyle çarpışmamaları için kullanılan işarettir. Geceleyin iki kişi karşılaştığı zaman biri öbürüne belgeyi sorar; sorulan adam belgeyi bilirse –kendi takımından olduğunu anlar– onu bırakır. Sorulan adam başka bir belge söylerse, üzerine yürüyerek onu vurur. Şu savda da gelmiştir: “**İm bilse er ölmes/Belgeyi bilen adam ölmez**”. (DLT I, s. 38)

Ayrıca Türk lehçelerinde de **im** sözü kullanılmaktadır;

Tatar: İm: İm, işaret. ım kak-/ım yasa-: gizlice işaret etmek. ımla-: ima et-, ımlı: işaretli (F. Ganiyev vd., **Tatarca-Türkçe Sözlük**, Kazan-

Moskova 1997)

Kırgız: İm: İm, işaret. im kağış-: işaretleşmek. (K.K. Yudahin, **Kırgız Sözlüğü. C. I** (Çev. Abdullah Taymas), TDK Yay., Ankara 1994, s. 352)

Altay Türkçesi: İm: İşaret, damga, belirti, iz . İmce-: 1. Elle işaret et-; jest yap-2. Göz kırp-”. **İmde: işaret.** (Emine Gürsoy Naskali-Muvaffak Duranlı, **Altayca-Türkçe Sözlük**, TDK Yay., Ankara, 1999, s. 89-90)

Tuva Türkçesi: İm: İm, işaret; jest, mimik (Ekrem Arıkoğlu-Klara Kuular, **Tuva Türkçesi Sözlüğü**, TDK Yay., Ankara 1993, s. 59)

Teleüt Türkçesi: İm: İm, işaret, nişan (L. T. Ryumina-Sırkaşeva, N. A. Kuçigaşeva , **Teleüt Ağzı Sözlüğü** (Çev.: Ş. Halûk Akalın-Çaştigin Turgunbayev), TDK Yay., Ankara 2000, s. 41)

İmge sözü, im- kökünden türemiştir; -ga eki ise, isimden isim yapma ekidir; bir-ge (beraber, birlikte), öz-ge, kaş-ga (leke, sakar), kıl-ga (bıyık; başak pürçeği) örneklerinde olduğu gibi. Bütün bunlar düşünülmeden, ideolojik örüntülerle kafamızda oluşturduğumuz öteki imajı doğrultusunda bilimsel açıklamalara gitmek elbette doğru değildir.

Ben taassuba dayalı ideolojik tartışmalardan uzakta, bilimsel endişelerin hâkim olduğu bir Türkçe tartışmasının son derece gerekli olduğuna inanıyorum. Türkçeye ve Türkçenin dünyasına en büyük zararı, koşullandırılmış ideolojik yaklaşımlar vermektedir. Düşünün bir zamanlar vatan haini olarak nitelenen Nazım Hikmetler, Sabahattin Aliler –ki ben Sabahattin Ali üzerine doktora çalışması yaptım– yasaklıydı. Oysa “Ses” öyküsünü yazan –ki Türk edebiyatının en güzel öyküsüdür– bir yazar, Anadolu romantizmini, Anadolu insanının iç zenginliğini, onurlu duruşunu, mütevazı tavrını ve bir o kadar da öz-yurdunda paryalığını anlatan bir yazar, nasıl vatan haini olabilir?

Ne yazık ki, ucuz ideolojik hesaplar uğruna büyük değerlerimizi dışlıyor, hapsilere tıkıyor veya öldürüyor. Sonuçta olan Türkçenin varlığına oluyor. Sabahattin Ali gibi değerli bir yazarı öldürdüler, öldürdük diyelim. Kim kazandı? Türkçe kaybetti! Nazım Hikmet, işte, sürüldü, kaçmak zorunda kaldı ülkesinden. Nazım Hikmet Türkçenin en büyük şairlerinden birisidir. Siz istesenez de istemesenez de yok saysanız da o, Türkçenin en büyük şairlerinden birisidir. E, o zaman Türkçeyle, edebiyatla ilgili tartışmaları kısır ideolojik çekişmelerin dışında, daha bilimsel, daha geniş zeminlerde tartışmak zorunluluğumuz vardır. Çünkü dilimizin başarısı, geleceğimizin teminatıdır.

Beni, büyük bir sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. Sağolun.

Dr. Hüseyin ÖZCELEBİ: Teşekkürler Hocam...

Hocamızın “İdeolojik örüntülerle kafamızda oluşturduğumuz öteki

imajı doğrultusunda bilimsel açıklamalara gitmek elbette doğru değildir.” sözüne sanırım kimse karşı çıkmaz. Ne yazık ki ideolojik hesaplardan dolayı bilimi dışladığımız, Türkçemizi ötekileştirdiğimiz bir gerçek. Öyle olmasaydı, Sayın Korkmaz, “Felsefî açıdan Türk aydınından, özellikle dil eğitimi almış Türkologların kendi dillerini küçümsemeleri ve dile böylesine alaycı bir üslupla yaklaşmaları, doğrusu büyük bir algı kaymasından başka bir şey değildir.” saptamasını yapar mıydı? Türkçemizin kazanması için yapacağımız çok şey var. Sanırım ilk yapmamız gereken şey de, Nazım Hikmet’e, Sabahattin Ali’ye ve daha pek çoklarına yaptığımızı yapmamak; yani ötekileştirmemek.

Eleştiri, yapıtla alıcı arasında yorumlayıcı, açıklayıcı bir köprü; sahil olanla olmayanı ayırt etmeye yarayan bir yazınsal türdür.

Kavram olarak Tanzimat döneminde ortaya konan eleştiri, yazınsal bir tür olarak ise Servet-i Fünun döneminde gelişir. Sistemleşmesi ise Millî edebiyat döneminden sonra söz konusu olur.

Cumhuriyet’le birlikte eleştiride hem niceliksel hem de niteliksel bir artış olur. Tek yol gösterici olarak bilimin gösterilmesi, “fikri hür, vicdanı hür, irfanı hür” kuşakların yetiştirilmesinin amaçlanması, insanın özgürleştirilmesi yolunda çabalar atılması, ister istemez eleştirinin de gelişmesine, değişip dönüşmesine yol açar.

Biz de konuşmamızda “**Ana Çizgileriyle Eleştirimiz ve Eleştirmenlerimiz**” üzerinde duracağız.

Öznel/izlenimci/okura dönük eleştiri, eleştirmenin eleştirdiği esere kendi beğenileri açısından yaklaşması, A. France’ın deyişiyle eleştirmenin “şaheserler arasında kendi ruhunun serüvenlerini” anlatmasıdır. İzlenimci eleştirmen, sanat eseri üzerine kişisel düşüncelerini, duygularını, izlenimlerini ortaya koyar; değerlendirmeler yapıp yargılamalarda bulunur. O, herhangi bir düşüncenin sözcüsü olmadığı için, düşüncelerini belirtirken ya da yargılamalarda bulunurken olabildiğince özgürdür. Onun özgürlüğü bağımsızlığından gelir.

Öznel eleştiride önemli olan eser değil, eleştirmendir. Eser, eleştirmenin kendi yaratıcılığını, geniş anlamda zekâsını, sezgisini, duygu ve düşüncelerini ortaya koyması, kısaca kendini anlatması için üretilen bir bahanedir. Oscar Wilde’ın dediği gibi, eleştiri, “yaratma içinde yaratma”dır.

Karalama Defteri, Sözden Söze, Ararken, Günce, Söyleşiler gibi yapıtlarında kendi beğenilerini öne çıkaran; akıldan çok sezgiye önem veren; yargılarında “beğendim” ya da “beğenmedim”den öteye gitmeyen; yapıtı en ince ayrıntısına kadar inceleyen çözümleyici, yorumlayıcı, eleştiriye, yapıtın büyüsunü bozup, özünü zedelediğine inandığı için sıcak bakmayan;

hiçbir yazar ya da şairi dostluk ve arkadaşlık düşüncesiyle, çıkar kaygısıyla övmeyi ya da yermeyi asla aklına getirmeyen; neyi görüp neyi düşünüyorsa onu ortaya koymayı amaçlayan; edebiyatı tam anlamıyla kendisine dert edinen; haklı da, haksız da olsa dediklerine duyarsız kalınamayan; sürekli yeni, genç, çağdaş kalmayı başarabilen; eskiye karşı hep yeniyi savunan; bundan dolayı da eskiyi yıkmakta bir an bile ikirciklenmeyecek kadar yıkıcı, aşırı ve devrimci, aynı zamanda da yeniyi ortaya koyacak kadar yapıcı olan; sezgisi ve beğenisi güçlü, bireyci, sorgulayıcı, akılcı; her türlü kalıplaşmış düşünceye karşı çıkan, kesin yargılardan kaçınan, karşıtlıkları yapısında barındırabilen, sanat ve yaratı yönü ağır basan Nurullah Ataç;

Düş'ün Payı, Edebiyat Üzerine Denemeler gibi eserlerinde akademisyen kimliğini denemeci/eleştirmen kimliğiyle örtüştüren, bir başka deyişle deneme tadında eleştiriler yazan; eleştirmenin değerli ile değersiz ayırt edecek bir birikime sahip olmasını isteyen; biçimle içeriğin birbiriyle uyumuna inanan; eleştirinin sanat, eleştirmeninse sanatçı olduğunu ileri süren, bu yönüyle André Gide, Anatole France, Oscar Wilde gibi yazarlarla kan bağı bulunan; bir yandan önemli olanın kitap değil, eleştirmenin duygulanımları, söyledikleri olduğunu ileri sürerken, diğer yandan eleştirinin nesnel olması gerektiğini söyleyen; sonuç olarak yapısında ikiliği barındıran, eleştiri kuramları üzerine pek kafa yormayan; kendisini aşmaya, değiştirip dönüştürmeye çalışmayan, bu yüzden de ardılı olan eleştirmenler tarafından örnek alınmayan Suut Kemal Yetkin;

Unutulmuş Yazılar'dan Konuşmalar'a, Kitap Eleştirileri'nden İncelemeler'e, Eleştiri Üstüne'den Aydınlar Sözlüğü'ne kadar yazmış olduğu yapıtlarda ustası Ataç gibi eleştiriye bir sanat olarak gören, ama onun kadar heyecanlı ve atak olmayan; kitap eleştirilerinde ve incelemelerinde ele aldığı esere/yazara “kendi anlayışı içinde” tarafsız, önyargısız yaklaşmayı amaç edinen (Yazar, “kendi anlayışı”nın işin içine girdiğinde eleştirinin öznel olmasının kaçınılmaz olduğunun ayırtındadır.), bu nedenle verdiği her yargının nedenlerini, niçinlerini açıklama gereği duyan; kavga eleştirisi yapmayan, arkadaş topluluklarına uzak duran, sanatçılar karşısında bağımsızlığını koruyan ve önyargısız bir eleştirmen olan; eleştiri ve incelemelerini “aşırı bir özenle, nerdeyse ders çalışır gibi” yazan; dil, yazım ve biçimi önemsemeyen yazar ve eleştirmenlerin yazılarına değer vermeyen; hangi yöntemi kullanırsa kullansın eleştirmenin öncelikle “değerlendirme yetisi”ne sahip olmasını isteyen; eleştirmenin eleştirmen olmasını sağlayan şeyin, onun “kullandığı ölçütün doğruluğu değil, onu kullandığı ustalık” olduğuna inanan; öznel eleştiriye benimseyen, ama öznel ve nesnel eleştirinin birleşiminden oluşan “tümel eleştiri”ye en çok

yaklaşan Memet Fuat;

“Folklor Şiire Düşman” adlı yazısıyla epeyce tepki toplayan; hem olumsuz, eksik, yanlış hem de olumlu, güzeli, başarılı nedenleriyle, niçinleriyle ortaya koyan; sanatçı duyarlılığıyla akli birleştirebilen; eleştirilerinde bir yandan gözü pek ve yıkıcı, diğer yandan da olabildiğince sevecen ve yapıcı olabilen; Humour’u önemseyen Cemal Süreya;

Eleştiride birçok bilim dalından (felsefe, tarih, toplumbilim...) yararlanılabileceğini, önemli olanın bunların etki alanına girmemek olduğunu söyleyen; şiir değerlendirmesinde en uygun yöntemin “karıştırım yöntemi” olduğuna inanan; eleştirmenin amacının “okuru bilgilendirmek.” ve “bir kitabın, bir yazarın arkasındaki derinliğe inmek.” olduğunu söyleyen; eleştirdiği esere genel olarak sevgiyle yaklaşan Doğan Hızlan öznal/izlenimci eleştirisinin önemli adlarıdır.

Nesnel/bilimsel eleştiri, her türlü kişisel etkeni elden geldiğince bir yana iterek, toplumbilim, ruhbilim, felsefe, istatistik, estetik, dilbilim gibi bilgi ve bilim dallarından da yararlanarak eserin özelliklerini bulmaya çalışılan bir eleştiri yöntemidir.

Asım Bezirci’den ödünç alarak söylersek nesnel/bilimsel eleştiride eleştirmen, araştırır, karşılaştırır, inceler; belgeler ve örnekler toplar; bunlardan yola çıkarak yargılarda bulunur. O, tüm bunları yaparken, kendi özel duygu ve düşüncelerini, kişisel hesaplarını, önyargılarını, yaşantılarını ortaya koymaktan olabildiğince kaçınır; kesinlikle örneksiz, temelsiz, gereksiz konuşmaz/yazmaz. Eleştirmenin amacı, esere olabildiğince kendinden uzaklaşarak, kendini aşarak yaklaşmaktır. Duygu, sezgi ve us gücünü nesneyi anlamak, çözümlemek, ayrıntılara inerek açıklamak için kullanan eleştirmen, yalnızca nesnenin taşıdığı özellikleri arayıp bulmakla yetinmez; onun yer ve zaman içindeki durumunu da belirleyip, gelenekle yüzleştirmeye; “eser, sanatçı, çağ” ilişkilerini göstermeğe çalışır. Nesnel/bilimsel eleştiride dogmacı, mutlakçı, idealist, aşırı göreceli, izlenimci, tek yanlı bir durum söz konusu değildir.

Bu kuram, sanatın bir yaratma ve kurgulama, eleştirininse yaratılanı yargılama ve çözümleme olduğu gerçeğinden hareket eder. Bir başka deyişle eleştiri sanat, eleştirmen de yaratıcı değildir. Eleştirmenin görevi yaratılmış olan eseri incelemek, tanıtmak, çözümlemek ve yargılamaktır.

Yaptığı eleştirilerde tarihsel ve toplumsal boyutu ortaya koyan; “eser, sanatçı, çağ” ilişkisini göz ardı etmeyen; eseri aydınlatmak için belgelere, tanıklara başvuran; sorgulayan, tartışan, kuşkulanan, araştıran, incelemelerinde değişik yöntemler kullanan; yazar ve şairleri incelerken istatistik, anlambilim, biçembilim ve dilbilimden yararlanan; sanatçıyı diyalek-

tik bir anlayışla ve bütüncül bir görüşle kavramaya çalışan; *Çok Kapılı Oda*, *Nurullah Ataç*, *Metin Eloğlu*, *Nâzım Hikmet*, *Sabahattin Ali*, *Nezihe Meriç* gibi yapıtlarında tüm bunları uygulayabilen, nesnel-bilimsel eleştirinin edebiyatımızdaki kurucusu ve en önemli temsilcisi, Memet Fuat'ın deyişiyle “ülkemizde bilimsel eleştiriye giden yolun en kavgacı yolcusu” Asım Bezirci;

Asım Bezirci ile birlikte nesnel-bilimsel eleştirinin öncülüğünü yapan; önce eleştirinin nasıl olması gerektiğini kuramsal olarak ortaya koyup sonra bu kuramı *Eleştirmeden Önce*, *Çağının Şairi*, *Gönlerin Götürdüğü*, *Turgut Uyar*, *Behçet Necatigil*, *Edip Cansever* gibi eserlerinde uygulayan; yaratılmış olan eserin, sanat yönünün bir yana bırakılarak özellikle toplumbilim, ruhbilim ve tarihin yardımıyla incelenmesine bir tepki olarak doğan; pek çok eleştiri akımının tersine, yazarın kişiliğine ve yetiştiği çevreye bakmaksızın yalnızca eserin kendisini temel alan, bir başka deyişle metin dışı öğelerle ilgilenmeyip sadece metindeki gizli anlamı çıkarmaya çalışan, yazarın düşüncelerini biçim sorunu içinde inceleyen ‘*yeni eleştiri kuramı*’nın bizdeki ilk temsilcisi ve uygulayıcısı Hüseyin Cöntürk;

Yazıyla Yaşamak ve *Süregelen*’iyle Güven Turan ve İlhan Berk’i *Derleyip Toplama Denemesi* ve *Edebiyattan Yana*’sıyla Eser Gürson; *Şair/Şiir Yazıları* ve *Şiir Kuşatması* ile Mustafa Öneş nesnel bilimsel eleştiri anlayışının önemli adlarıdır.

Ele aldığı yazarın hayatını değil, eserini eleştiri konusu yapan, bir başka deyişle yaşamın gölgesinin eserin üstüne düşmesine karşı çıkan; araştırdığı konuyu mutlaka aydınlatan; sözlerini belgelere dayandıran, bu nedenle de inceleme ve araştırmaya önem veren; çalışmalarında edebiyat tarihinin verilerinden olabildiğince yararlanan; “her eseri kendi yapısı içinde” ele almayı bir an için bile olsa aklından çıkarmayan; Aziz Nesin’in deyişiyle “hiç de yumuşak ve acımalı” olmayan, “ama kişisel duygularının üstünde” eleştiriler yazan; “humour”u dışlamayan bir biçem kullanan; *Kalemin Ucu*, *Edebiyat Kapısı*, *Bir Bakıma*, *Türk Edebiyatında Hikâye* ve *Roman* adlı eserlerinde tüm bunları uygulayan Cevdet Kudret;

Yazılarında gerçekçilik, anlatı türleri ve anlatım teknikleri üzerinde duran; edebiyatçılarımızın iç konuşma, bilinç akışı, çağrışım zinciri, senaryo gibi roman/öykü yöntem ve tekniklerini uygulamasalar bile bilmeleri gerektiğini ileri süren; bizim edebiyatımızla birlikte Batı edebiyatını da dikkatle izleyen; eleştirinin farklı kollardan gelişmesi gerektiğini söyleyen, bundan dolayı da eleştirmenlerin ruhbilimcilerle, toplumbilimcilerle, dilbilimcilerle ve edebiyat tarihçileriyle işbirliği yapmalarının eleştirinin gelişimi, değişimi, dönüşümü açısından yararlı olacağına inanan; kısa sa-

yılabilecek bir sürede *Forum* ve *Pazar Postası* dergilerinde (1954-1957) yetkin eleştiri örnekleri ortaya koyan; çağdaş eleştiri yöntem ve kuramlarını önemseyen, ama tiyatro tarihi ve eleştirisini edebiyat eleştirisine yeğleyen, bu nedenle de edebiyatımızı eleştirilerinden yoksun bırakan Metin And;

Cumhuriyet'ten Sonra Hikâye ve Roman (3 cilt) adlı çalışmasında ve *Kim, Yeditepe, Dost, Yenilik, Vatan* gibi yayın organlarında yayımlanan yazılarında vermiş olduğu yargılar kimi zaman eksik ve yanlışları yapısında barındırsa da, eleştiri tarihimiz içindeki rolü asla azımsanamayacak olan; kapsayıcı, bütünleyici eleştiriler yazan, bunun için inceleme ve çözümlemeye başvuran; edebiyat tarihçisi ve eleştirmen Tahir Alangu;

50 Yılın Türk Edebiyatı, 100 Soruda Türk Edebiyatı, 100 Soruda 19. Yüzyıl Türk Edebiyatı, 100 Soruda Çağdaş Türk Edebiyatı ve Sebiller Su Vermiyor'uyla Rauf Mutluay; *Çağdaş Türk Edebiyatı Meşrutiyet Dönemi* ve *Çağdaş Türk Edebiyatı Cumhuriyet Dönemi*'yle Şükran Kurdakul; *Çağdaş Türk Edebiyatı, Tarih İçinde Türk Edebiyatı* ve *Ansiklopedik Türk Edebiyatı Tarihi* (2 cilt)'yle Atilla Özkırmımlı, *Cumhuriyet Dönemi Edebiyatı (1923-1950)*'ıyla Ahmet Oktay daha çok bir edebiyat tarihçisi gözüyle edebiyatımızı ve edebiyatçılarımızı değerlendirirler.

Toplumcu gerçekçi/sosyalist eleştiri derken imlediğimiz geniş anlamda Marksist eleştiridir. Marksist eleştiri, edebiyatı yaratıldığı tarihsel ve toplumsal koşullar içinde inceleyen, aynı zamanda kendi tarihsel ve toplumsal koşullarının da bilincinde olan; ideolojileri anlamayı uğraş edinen, böylece geçmişi ve geleceği daha derinlemesine kavramayı amaçlayan; aynı zamanda da incelediği eserin estetik değerini ortaya koymaya çalışan geniş kapsamlı bir çözümlemeler bütününün bir parçasıdır. Bu tanımdan hareket ederek Marksist/sosyalist eleştiriye biraz daha açımlayalım. Marksist eleştiri yöntemi, tıpkı toplumbilimsel eleştiri gibi bir sanat olayının nedenlerini araştırır; ama bu araştırma sırasında onun gibi bu nedenlerin çeşitli olabileceğini iddia etmez. Marksist eleştiri, ekonomik koşulları ve toplumdaki sınıf çatışmalarını esas alan, olayları bunlarla açıklayan bir eleştiri yöntemidir. Tarihsel maddeci bakış açısını benimseyen bu eleştiri, eserin yazıldığı ve yazarın yaşadığı çağ ile eser ve yazarı arasındaki açık ya da gizli ilişkilerin nicelik ve niteliğini ortaya çıkaran; yazarla eserini toplumsal ve kültürel çevreden soyutlamayıp, onları çevreyle olan diyaletik ilişkileri içinde inceleyip değerlendiren; böylece onların çevreden neler alıp çevreye neler verdiklerini belirten bir eleştiridir.

İlk dönem ürünlerini topladığı *İnsan Tükenmez*'de tipik olanı ortaya koyma, olumlu kahramanlar yaratma, parti edebiyatı yapma, öncü olma,

halkı aydınlatma gibi toplumcu gerçekçi edebiyat anlayışına uygun görüşler öne süren ve yazılan eserlerde bunların olmasını savunan; özellikle, 1958 sonrasında eleştirilerinde “politika”yı değil “edebiyat”ı önceleyen, edebiyat ve eleştiriye nasıl bakacağını Marksist yazarlarla birlikte başka yazarları da okuyarak öğrenen, bunun sonucunda “edebiyata daha bir edebiyatça yaklaşma”yı, “birtakım beylik lafların uzağında kalma”yı, değerlendirmelerinde “daha nesnel” olmayı, “iyi Türkçe yazma”yı amaçlayan ve bunları *Gerçek Saygısı* adlı eserinde başarıyla uygulayan; *Edebiyat Yazıları*’ndan *Eleştiri Günlüğü*’ne, *Sait Faik’in Hikâyeciliği*’nden *Reşat Nuri’nin Romancılığı*’na, *100 Soruda Türkiye’de Roman ve Toplumsal Değişme*’den *Yüzyılın 100 Türk Romanı*’na eserin yapısının sağlamlığına, roman kişilerinin canlılığına, yazarın ayrıntıları ve dili kullanmadaki ustalığına, olay örgüsündeki mükemmelliğe, sosyal gerçeklikle insanî gerçekliğin uyumuna, kitabın yanlışsız basılmasına büyük önem veren; eserdeki aksaklıklara, dil yanlışlarına yazarın anlatım biçimine dikkat eden; hayatı boyunca “okumadan,” tek kitap için bile söz söylemeyen, yazı yazmayan; okuduğu her romanı farklı “eleştirel yaklaşım”larla değerlendiren; düşüncelerini, görüşlerini alıntılarla destekleyen, karşılaştırmalar yapan, eserle ilgili yargısını verirken kılı kırk yaran, Memet Fuat’ın deyişiyle 5 çalışıp 1 sergileyen; eleştirisinde tarihten felsefeye, ruhbilimden toplumbilime kadar birçok bilim ve bilgi dalından yararlanan; özetlersek yeniliğe açıklığıyla, öğrenmeye olan tutkusuyla, eleştirilerindeki tutarlılığıyla, saptamalarındaki güvenilirlikle, dile gösterdiği özenle, özeleştiri yapmaktan çekinmeyen kişiliğiyle Fethi Naci;

Sözünü sakınmayan, söyleyeceklerini doğrudan söyleyen, polemikten kaçınmayan; kendi dünya görüşüne yakın yazar ve şairleri eleştirmekten çekinmeyen; eleştiriye, belli bir şeyi, belli bir bilgi çerçevesi içerisinde, duyarlığı yüksek ve sonuçları öznel bir ölçüyle, ölçüp değerlendirmek olarak tanımlayan; gerçek eleştiri yapmak için anlamak, anlamak için de bilmek gerektiğini ileri süren; sanatı sadece estetik bir çaba değil, toplumsal estetik bir çaba olarak gören; eleştirmenin diğer sanat ve bilim dallarıyla ilişki kurması gerektiğini söyleyen; “yeni edebiyatın ‘şişirilmiş adlarını’ köklü ve temelli bir eleştirmenin süzgecinden geçirip, bunların değersizliğini ortaya koymaya çalışan (Külebi, Birsal, Aksal, Necatigil gibi şairleri “beyhude” imzalar olarak görmesi yargılarını doğrulamaktan çok, eleştirisindeki gözü karalığı göstermesi açısından önemlidir.); hem “ciddi ve yöntemli eleştiri”yi, hem de “kıran kırana bir eleştiri”yi önceleyen; eleştirilerini toplumsal gerçekçiliğin estetik ölçütleri içerisinde yapan; yazarın hem toplumsal bir kaygı taşımasını, hem ne yapılması gerektiğini ortaya

koymasını, hem de sanatsal anlamda ‘iyi’ olmasını (orijinal bir deyiş, özel biçimde kullanılan bir dil, toplumsal öz, imge vb.) isteyen; ele aldığı yazarın neyi, nasıl dediğini, onun “enlemine boylamını” uzun uzun ortaya koyan; bütün bu söylenenleri *Gerçekçilik Savaşı* ve “*İkinci Yeni*” *Savaşı* adlı eserlerinde uygulamaya çalışan toplumsal gerçekçi eleştirinün öncüsü Attilâ İlhan;

Araştırmacı, incelemeci, aynı zamanda da yargılarında ve çözümlerinde iddialı olan; ele aldığı eseri dünya görüşünün ve kendi eleştiri anlayışının süzgecinden geçiren, bu esnada araştırma ve incelemeyi göz ardı etmeyen; daha geçerli, güvenilir yargılarda bulunmak için çeşitli bilimlerden ve bunların yöntemlerinden yararlanan; ele aldığı metni anlamlandırmayı ve onu açığa çıkarmayı amaç edinen, *Anlatıların Aynası*, *Şairin Kanı*, *Karanfil ve Pranga*, *Toplumcu Gerçekçiliğin Kaynakları* gibi kitapların yazarı Ahmet Oktay;

Eleştiriye bir çeşit laboratuvar çalışması olarak gören, eleştiride kesin yargı isteyen bilimsel eleştiriye savunan, özellikle toplumbilimsel eleştiri örnekleri veren, çözümlemesini yaparken diğer bilimlerden de yararlanan; ama eserin biçimsel yönü üzerinde gereğince durmayan Tevfik Çavdar; çözümleyici, irdeleyici, sorgulayıcı, uyarıcı yazılarıyla Fahir Onger, Suat Derviş, Behice Boran (*Edebiyat Yazıları*) ve Sabiha Sertel (*İlericilik, Gericiilik Kavgasında Tevfik Fikret*) bu eleştiri anlayışlarının önemli temsilcileridir.

Özellikle yazarlığa 1930’ların ortalarında başlamış, Cumhuriyet’in temel değerlerine bağlı, Anadolu’yu ve Akdenizliliği benimsemiş, bu toprakların büyüttüğü, yetiştirdiği her türlü değeri, sözgelimi Yunus Emre’yi de Homeros’u da aynı ölçüde sahiplenen, bunlar arasında bir birleşim kurmaya çalışan; aynı zamanda hümanizmi ve hümanist yazarları benimseyen, insanı ve toplumu yazılarının odağına oturtmuş aydınların ortaya koyduğu bir eleştiri yöntemi olan hümanist eleştiri anlayışının ya da Ahmet Oktay’ın deyişiyle ‘hümanist söylem’ geleneği”nin en önemli temsilcileri Sabahattin Eyuboğlu (*Sanat Üzerine Denemeler ve Eleştiriler*; *Yunus Emre*), Vedat Günyol (*Dile Gelseler*; *Çalاکalem*) ve Orhan Burian (*Denemeler/Eleştiriler*)’dir. (Bu konuda Yard. Doç. Dr. Betül Özçelebi tarafından bir bildiri sunulduğu için saptama yapmakla yetiniyoruz.)

Üniversitelerde yapılan akademik nitelikli araştırma, inceleme ve eleştirilere akademik eleştiri diyoruz. Akademik anlayışla yapılan çalışmalar, işin doğası gereği sanata uzak bilime yakındır. Sanatsal bir kaygı güdülmeyen bu çalışmalarda bilimin verilerinden yararlanılır. Amaç yapıtı eleştirmek değil, incelemek ve çözümlenektir. Bu nedenle akademisyen eleştirel

yargılardan, değerlendirmelerden olabildiğince kaçınır. Akademik eleştiriye yön veren bilim insanlarımız şunlardır:

Edebiyat tarihini yöntemli bir biçimde ilk defa ele alan ve Kemal Bek'in "İstanbul Türkoloji Çığı" adını verdiği anlayışın öncüsü olan Mehmed Fuad Köprülü;

Batı Tesirinde Türk Şiiri Antolojisi adlı çalışmasıyla, edebiyatımızda o güne kadar yapılmayanı yapan, şairin hayatı ve sanatıyla şiirini buluşturan Kenan Akyüz;

Öncülüğüyle, bilimle sanatı aynı potada eriten bireşimciliğiyle, yol göstericiliği ve yol açıcılığıyla, kültürel birikimiyle, saptamalarındaki yetkinlik ve değerlendirmelerindeki ustalığıyla Türk dili ve edebiyatı bölümlerinden yetişen en önemli incelemeci ve eleştirmenlerimizden biri olan; bu birikimini *19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi* ve *Edebiyat Üzerine Makaleler*'indeki yazılarıyla taçlandıran Ahmet Hamdi Tanpınar;

Yazılarında eleştirinin ne olduğu, ne olması gerektiği üzerinde duran; bu konuda kuramsal çalışmalar yapan; eleştiriye "yoklama ve araştırma endişesinin, meçhul duygusunun, dâimâ harekette bir düşünüşün, imansızlığın ve şübhenin mahsûlü" olarak tanımlayan; bilimin verilerinden yararlandığı inceleme ve eleştirilerinde olabildiğince nesnel olan; çağdaş eleştiri için yalnızca övgü ve yerginin yeterli olmadığını, onun başka niteliklerinin de olması gerektiğini ileri süren; olayları ve eserleri bilen, bunları değerlendirmeyi bir görev olarak kabul eden, araştırmacı, görüşlerini özgürce ortaya koyacak cesarete sahip bir eleştirmenin Avrupaî anlamda eleştiri yapabileceğine inanan; bilim insanı olması nedeniyle araştırmacı, sorgulayıcı, açıklayıcı bir dil kullanan; *Şiir Tahlilleri I*, *Hikâye Tahlilleri*, *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar I-II*'de değerlendirdiği öykü, roman ve şiirlerde metin tahlili yöntemini başarılı biçimde kullanan; yazdığı eleştirilerde nesnel olabildiği, duygularına gem vurabildiği, siyasal anlayışını yazılarına yansıtmadığı zamanlar, "İşte eleştiri bu!" denilebilecek ürünler ortaya koyan Mehmet Kaplan;

Eleştiri Yazıları (4 cilt)'nda eleştirmenin görevinin "eserin imkânlarını, yapısındaki özellikleri, temlerin kaynaşmasını veya kaynaşmazlığını" açıklamak, "bir kaniya varabilmemiz için gereken yolları" okura göstermek olduğunu, eleştirmenin "yapıyla, eserin örgüsüyle" ilgilenmesi gerektiğini ileri süren; Tahsin Yücel'in deyişiyle özgün bakış açısıyla, kırıcı olmaktan sakınmayan eleştirel tutumuyla, ince bir alay ve şaşmaz bir mantıkla birleşen dil ve kurgu ustalığıyla eleştirimizi bulunduğu yerden daha ilerilere taşıyan; sanatçıyı değil eserini önceleyen; eserin konusunu değil yapısını, örgüsünü öne çıkaran; eleştiri kuramlarını iyi bilen, eleştiride bir

bireşime ulaşabilen, kısaca eleştiriye içselleştirebilen; bilimsel çalışmalarında yapıta dönük/yapısalcı denebilecek bir eleştiriye benimserken, gazete ve dergilerde ise öznel, polemikçi eleştiri örnekleri vermeyi tercih eden Adnan Benk;

Fransız dili ve edebiyatı doçenti olmasına karşın romanımızda gerçekçilik ve ilk romanlarımızda gerçekçiliğin uygulanışı üzerine yazdığı yazılarla önemli bir görevi yerine getiren; eleştirilerinde karşılaştırmalı edebiyat bilimi yöntemlerinden yararlanarak yargılarını daha sağlam bir biçimde veren; yalnızca eleştirmeyi değil bilgilendirmeyi de amaçlayan; bir eserin hem çok, hem de tek yönlü incelenebileceğini ortaya koyan; biçimle birlikte içeriği de önemseyen tutumuyla özellikle roman eleştirisinin nasıl olması gerektiğine kaynaklık eden Güzin Dino;

Edebiyat Kuramları ve Eleştiri’de söylediklerini Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış (3 cilt)’ta uygulayan Berna Moran;

Yazın ve Yaşam, Anlatı Yerlemleri, Yapısalcılık, Yazının Sınırları, Göstergeler gibi yapıtların yazarı, yapısalcılığın önemli temsilcisi Tahsin Yücel;

“Çözümleyici, yapıbozucu, yorumlayıcı ve yeniden yapılandırıcı” bir yöntem olan “gösterge eleştirisi”ni bir yaşam biçimi hâline getiren ve bu yöntemle yazın dünyasına bakan; *Roman Kurgusu ve Yapısal Çözümleme: Michel Butor’un Değişimi, Homo Semioticus, Gösterge Avcıları, Gösterge Eleştirisi, Metnin Sesi* gibi yapıtların yazarı Mehmet Rifat;

Marksçı anlayıştan beslenen, eleştirilerinde tarihsel ve ideolojik alt yapısını kullanan; sanatı “hayat hakkında önemli bir şey söyleyen bir yapı” olarak gördüğü için, ona “genel ideoloji içinde”n bakan; bununla birlikte göstergebilim, yapısalcılık, söylem çözümlemesi gibi eleştiri kuramlarını dışlamayan *Marksist Estetik ve Edebiyat Üzerine Yazılar*’ın yazarı Murat Belge;

İnci Enginün (*Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923), Cumhuriyetten Dönemi Türk Edebiyatı, Halide Edip Adivar’ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi, Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları*), Orhan Okay (*İlk Türk Pozitivist ve Natüralisti: Beşir Fuad, Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi, Sanat ve Edebiyat Yazıları*), Olcay Önertoy (*Tanzimat Döneminde Edebiyat Anlayışı, Cumhuriyet Dönemi Türk Roman ve Öyküsü, Halit Ziya Uşaklıgil’in Romancılığı ve Romanımızdaki Yeri*), İsmail Parlatır (*Recai-zade Mahmut Ekrem, Tanzimat Edebiyatında Kölelik*), Şerif Aktaş (*Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş, Edebiyatta Üslup ve Problemleri, Refik Halit Karay*), Yıldız Ecevit

(*Kurmaca Bir Dünyadan, Oğuz Atay'da Aydın Olgusu, Orhan Pamuk'u Okumak, Türk Romanında Postmodernist Açılımlar*), Gürsel Aytaç (*Çağdaş Türk Romanları Üzerine İncelemeler, Edebiyat Yazıları (4 cilt), Genel Edebiyat Bilimi*) ve adını sayamadığım pek çok bilim insanı akademik eleştiriyi uygun örnekler verirler.

Edebiyat Yazıları'yla Selahattin Hilav; *Zamanı Yaşatan Roman/Zamana Direnen Şiir, Felsefe Gözlüğüyle Edebiyat, Öykülerde Dünyalar, Zamansız Yazılar* gibi yapıtlarıyla Füsün Akatlı; *Felsefe ve Ulusal Kültür, Yazın, Dil ve Sanat, Okuma Notları, Edebiyat ve Sanat Üzerine Yazılar* gibi kitaplarıyla Hilmi Yavuz; *Eleştirinin Kıyılarında, Şiir Gerçek İçinde Gerçek Şiir İçinde* ve *Ararken* ile Ahmet İnam edebiyata felsefeden bakarlar.

Yola “Bir Şiirden” çıksa da eleştirisini/incelemesini yaparken şairin diğer şiirlerinden ve yaşantısından da yararlanan, verdiği yargılarla, koyduğu tanılarla ele aldığı şairleri yerli yerine oturtan Turgut Uyar;

Eleştiriyi söz getirmek, kem gözle göle bakmak, bazı sanatçıları yok etmeye çalışmak, bazılarınıysa öne çıkarmak olarak gören “Eleştiride Abduraman Yaklaşımı”na her zaman karşı çıkan; yapıta sanat yapıtı olup olmadığına göre yaklaşan, buna göre eserin güçlü ve zayıf yönlerini eserden yola çıkararak ortaya koyan; bir başka deyişle sanatçının neyi iyi, neyi kötü yaptığını gösteren; beğenisi sağlam, yargılarında tutarlı, duru bir dili, açık bir anlatımı olan, tüm yaşamı boyunca şiiri önceleyen, bundan dolayı şiir eleştirisini kendisine meslek edinen *Tekrarın Tekrarı, Birikime Dayanmak, Çağının Tanığı Olmak, Şiir ve Eleştiri, Şiirin Yalnızlığı* gibi kitapların yazarı Mehmet H. Doğan;

Roman ve öyküleri, hatta şairleri belli bir izlek çerçevesinde bir kitap oluşturacak boyutta inceleyip değerlendiren; böylece *Çağdaşlık Sorunları, Kamelyasız Kadınlar, Aşk-ı Memnu ya da Uzun Bir Kışın Siyah Günleri, Kırık İnceliklerin Şairi: Behçet Necatigil, Sepya Mürekkebiyle Yazıldı, Düşünce ve Duyarlık, O Yakamoz Söner* gibi gerçek birer emek ürünü olan eserleri ortaya koyan; çoktan edebiyat tarihinin derinliklerine gitmiş piyasasız romanlarını okuyarak ve yayımlanmasını sağlayarak yeniden gün ışığına çıkaran; özellikle “romana verilen her emeği” değerlendirip, bunları “ilgisine sunan” “kırık inceliklerin” eleştirmeni Selim İleri;

Marksçı yapısalcı bir anlayışla eleştirilerini yazan, “Beyazlar nerede kirlenirse eleştirmen bunu ilk saptayan olacaktır.” diyen, “hiçbir şeyin politika/tarih/toplum üçgeninden dışlanarak ele alınabileceğine inanmayan,” sürekli inceleyerek, irdeleyerek, sınıyarak, yargılayarak, tartışarak eleştirinin gereklerini yerine getiren, bir anlamda ‘sürekli cehennem’i yaşayan/yaşatan *Türk Şiiri, Modernizm, Şiir; Bir Sürekli Cehennem, Beyazlar Kirli*

gibi eserlerin yazarı Hasan Bülent Kahraman;

“İyi edebiyat iyi eleştiriyi, iyi eleştiri iyi edebiyatı dayatır.” diyen, yalnızca öykü üzerine eleştiriler yazan *Kuramdan Yoruma: Öykü Yazıları* ve *Yeni Türk Edebiyatında Öykü* (5 cilt)’nün yazarı Ömer Lekesiz;

Yalnızca adlarını anmakla geçeceğim Oktay Akbal (*Şair Dostlarım, Dost Kitaplar*), Behçet Necatigil (*Düzyazılar 1-2, Bile/Yazdı*), Orhan Veli Kanık (*Bütün Yazıları*), Oktay Rifat (*Şiir Konuşması*), Ahmet Sosyal (*Arzu ve Varlık*), Jale Parla (*Babalar ve Oğullar, Don Kişot’tan Bugüne Roman*), Afşar Timuçin (*Nâzım Hikmet’in Şiiri*), Enis Batur (*E/Babil Yazıları, Yazının Ucu*), Kemal Bek (*Yahya Kemal Beyatlı, Şiirden Eleştiriye, Anlatıdan Eleştiriye*) Ayşegül Yüksel (*Yapısalcılık ve Bir Uygulama*) Ebubekir Eroğlu (*Modern Türk Şiirinin Doğası*), Abdülhak Şinasi Hisar (*Kelime Kavgası*), Mehmet Ergün (*Hikâyemizde Bekir Yıldız Gerçeği*), A. Mümtaz İdil (*Bir Sevgi’nin Öyküsü ve Gerçekçilik ve Roman*, Naci Çelik (*Romanda Hesaplaşma*), Hikmet Altinkaynak (*Zamanla*), Konur Ertop (*Benden Söylemesi*), Atilla Birkiye (*80’lerden 90’a ve Hep Sonbaharı Yaşadık*), Demir Özlü (*Borges’in Kaplanları*), Nurdan Gürbilek (*Ev Ödevi, Köy Ayna, Kayıp Şark: Edebiyat ve Endişe*), Özdemir İnce (*Söz ve Yazı, Şiir ve Gerçeklik, Tabula Rasa, Yazınsal Söylem Üzerine*), Feridun Andaç (*Gerçekçilik Yolunda, Öykücünün Kitabı, Edebiyatımızın Yol Haritası*), Semih Gümüş (*Vüs’at O. Bener: Kara Anlatı Yazarı, Adalet Ağaoğlu’nun Romancılığı, Yazının Sarkacı Roman*), Oğuz Demiralp (*Okuma Defteri, Kutup Noktası*) gibi yazarlar ve adlarını anmadığım niceleri, edebiyatımızda eleştirinin var olduğunun birer göstergesidirler.

Edip Cansever’in *Yerçekimli Karanfil*’de dediği gibi: “Yok denecek bir şey ama var var...”

Panelimiz burada son bulmuştur. Sabrınız ve ilginiz için teşekkür ediyorum...